

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXIV

SERBIAN SPIRITUAL REVIVAL WEEK
XXIV

THE MIDDLE AGES
IN SERBIAN SCIENCE, HISTORY,
LITERATURE
AND ARTS
VIII

SYMPOSIUM
DESPOTOVAC–MANASIJA, AUGUST 20–21, 2016

Editorial Board

Stanoje Bojanin, PhD (Belgrade, Serbia); Zlata Bojović, PhD, corresponding member of SASA (Belgrade, Serbia); Pavle Dragičević, PhD (Banja Luka, Republic of Srpska); Ekaterina Yakushkina, PhD (Moscow, Russia); Gordana Jovanović, PhD (Belgrade, Serbia); Viktor Savić, PhD (Belgrade, Serbia); Radoslava Stankova, PhD (Sofia, Bulgaria); Rada Stijović, PhD (Belgrade, Serbia); Jelica Stojanović, PhD (Nikšić, Montenegro); Ljiljana Stošić, PhD (Belgrade, Serbia); Wolfgang Steininger, PhD (Graz, Austria)

Editor-in-Chief
GORDANA JOVANOVIĆ

DESPOTOVAC
2017

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXIV

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ
VIII

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 20–21. АВГУСТ 2016

Редакција

*др Сјаноје Бојанин (Београд, Србија); др Злаџа Бојовић,
дописни члан САНУ (Београд, Србија); др Павле Драгичевић
(Бања Лука, Република Српска); др Јекатерина Јакушкина
(Москва, Русија); др Гордана Јовановић (Београд, Србија);
др Викјор Савић (Београд, Србија); др Радослава Сјанкова
(Софија, Бугарска); др Рада Сјијовић (Београд, Србија);
др Јелица Сјојановић (Никшић, Црна Гора); др Љиљана
Сјошић (Београд, Србија); др Волфганг Шјајнингер (Грац,
Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2017

Издавачи
Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче
Санела Симић
др Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти
др Станоје Бојанин (Београд, Србија)
др Злата Бојовић, дописни члан САНУ (Београд, Србија)
др Павле Драгичевић (Бања Лука, Република Српска)
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)
др Виктор Савић (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-72-0

САДРЖАЈ

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ

Злајџа Бојовић (Београд): Преписи штампаних књига у српској
средњовековној традицији
9

Радивој Радић (Београд): Србија у спису Жила ле Бувијеа
из 1451. године
19

Томислав Ж. Јовановић (Београд): Слово о Светом кнезу Лазару
Гаврила Тројичанина
31

Љиљана М. Јухас-Георгиевска (Београд): Микрожанрови
у Даниловим владарским житијима
43

Белгин Тезџан Аксу (Анкара): Београд у XVII веку према виђењу
Евлије Челебије
61

Александар Р. Крсћић (Београд): Угри и српско-угарски односи
у биографији деспота Стефана Лазаревића
71

Драгић М. Живојиновић (Београд): Средњовековне повеље за келију
Светог Саве у Кареји и пирг Светог Василија у Хрусији: прилог
њиховом проучавању
91

Невен Г. Исаиловић (Београд): Помени предака и сродника
у средњовековним босанским повељама
103

Милош Б. Ивановић (Београд): Насилне промене на српском престолу
у Даниловом зборнику
113

Александар Јаковљевић (Београд): Доњи град и османска варош
утврђења Ресава, XV–XVI век
129

Предраг Д. Дилићарић (Београд): О појмовима *филозофија* и *филозоф*
у *Живоју десјојџа Сјефана* Константина Филозофа

145

Бранка Иванић (Београд): Извод из бележака о Јелени Балшић.
Прилог издавању рукописне грађе др Милана Кашанина у фонду
Народног музеја

163

Никола Д. Јоцић (Београд): Литургија пређеосвећених дарова
у српским рукописним служабницима XVII века

177

Миливоје С. Сјасић (Београд): Стеван Сремац о српским жупанима

185

Марина Ј. Сјасојевић (Београд): Глагол *видети* кроз векове:
о значају и потреби изучавања глаголског вида на дијахроној
и синхроној равни

199

ТРИБИНА

Марија С. Винђић (Београд): Турцизми у лексичким збиркама
ресавског краја

215

ХРОНИКА

Санела Р. Симић (Деспотовац): Хроника XXIV Дана српскога
духовног преображења

223

Милош Б. Ивановић*
(Историјски институт, Београд)**

УДК: 94:323(497.11)"12/13"(093.2)
COBISS.SR-ID 240984844

НАСИЛНЕ ПРОМЕНЕ НА СРПСКОМ ПРЕСТОЛУ У ДАНИЛОВОМ ЗБОРНИКУ

Циљ овог рада је анализарање података које о насилним променама на српском престолу доноси зборник житија познат под називом *Живојти краљева и архиејискоја српских*. Искази које пружају Данило II и његови настављачи биће упоређени са подацима које о тим догађајима пружају други извори. Настојаћемо да уочимо заједничке карактеристике за све те описе.

Кључне речи: Данило II, житија, зборник, Немањићи, владар, престо, млади краљ.

У време владавине династије Немањић (1166–1371) промене на престолу често су били насилне, што је доводило до снажних потреса у српској држави. До њих је долазило како услед спољнополитичких околности, тако и због унутрашњих фактора. Један од најважнијих извора за познавање тих догађаја свакако је зборник житија познат под називом *Живојти краљева и архиејискоја српских*, чији су аутори архиепископ Данило II и његови настављачи.

Као што је добро познато, Данило II написао је житија посвећена краљевима Урошу, Драгутину и Милутину, краљици Јелени, те архиепископима Арсенију и Јевстатију I. Такође, можда је био аутор и житија архиепископа Јоаникија.¹ Због теме нашег излагања важно је

* misaveritatem@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Средњовековне српске земље (XIII–XV век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (бр. 177029), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Г. Мак Данијел, *Данило Други*, у: Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, Београд, 1988, 16–17. Димитрије Бодановић није имао сумње у Данилово ауторство Јоаникијевог житија: Д. Богдановић, *Историја сјаре српске књижевности*, Београд, 1980, 176. М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд, 1975, 218, приписао му је и кратке саставе о архиепископима Сави II и Данилу I.

истаћи да је писац рођен око 1270. године, по свој прилици, у угледној властеоској породици. Зна се да је пре замонашења боравио на двору краља Милутина. Био је игуман Хиландара од 1306. или 1307. до 1310. године, а потом игуман Бањске. На положају хумског епископа налазио се од 1317. до 1324. године, када је изабран за архиепископа. Поглавар Српске цркве био је све до своје смрти, 19. децембра 1337. године.² Изнети подаци указују на то да је Данило припадао високим црквеним круговима, као и да је био веома близак краљу Милутину (1282–1321). Све то му је омогућавало да буде добро обавештен о збивањима у српској држави, како оним којима је био савременик, тако и онима из њене прошлости. Са друге стране, мора се имати у виду да су његова житија имала важну улогу у успостављању култова припадника династије Немањића о којима је писао.³ Такође, потребно је напоменути да је *Житије краља Уроша* настало тако што је неки од Данилових настављача поделио првобитно *Житије краља Драгутина* на два дела, додајући и једном и другом кратак реторски увод.⁴

На почетку житија посвећеног краљу Урошу непознати писац је укратко описао владавину Радослава и Владислава.⁵ Забележио је колико дуго су владали и где су сахрањени, али није назначио да су са престола били насилно уклоњени.⁶ Прва таква промена владара о којој Данило II сведочи тиче се сукоба између краља Уроша и његовог најстаријег сина Драгутина. До нетрпељивости међу њима дошло је, према Данилу, након што је краљ Урош одбио да свом сину дарује престо још за свог живота. Према пищевим речима он је такво обећање дао у време када се Драгутин оженио угарском принцезом Каталином (Катарином), ћерком угарског престолонаследника Стефана.⁷ Увидевши да краљ нема намеру да обећано испуни, син му се под притиском угарског краља обратио са жељом да му бар део државе додели на управу. Истакао је да због

² Г. Мак Данијел, *Данило Други*, 12–16; Д. Богдановић, *Историја старије српске књижевности*, 175–176; В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*, приредила и допунила М. Живојиновић, Београд, 1999, 24–32, 106, 117; М. Живојиновић, *Житије архиепископа Данила II као извор за рајновања Кайаланске комјаније*, Зборник радова Византолошког института 19, 1980, 251–272.

³ С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ: култи Стефана Дечанског*, Београд, 2007, 161–170.

⁴ Г. Мак Данијел, *Данило Други*, 19–20; Г. Мак Данијел, *Генезис и састављање Даниловог зборника*, у: Архиепископ Данило II и његово доба, ур. В. Ј. Ђурић, Београд, 1991, 219, 222.

⁵ Кратке белешке о овим владарима такође су накнадно додате: С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, 131.

⁶ Више о тим променама на српском престолу в. *Историја српског народа*, I, Београд, 1981, 309–310, 314.

⁷ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Ђ. Даничић, Загреб, 1866, 13–14.

таквог свог положаја трпи презир оних који су око њих.⁸ Несумњиво да је ту алудирао на однос са својим тастом. Међутим, и такав његов предлог отац је одбио услед наговора ђавола, како је то протумачио Данило. Ситуацију није променила ни његова нова молба оцу. Истицао је да много његових слугу живи у изобиљу, док је он лишен милосрђа. Додао је како би било боље да га лиши живота уместо своје љубави.⁹ Како ниједна молба није помогле, Драгутин је, пошто више није знао шта да чини, отишао са једним бројем својих људи свом тасту, који се одмах спремно понудио да му помогне. Окупио је велику војску, у којој је, уз Угре, било и Кумана. Поново се након тога обратио оцу, прекоревачући га јер није послушао његове молбе. Међутим, како ни тада Урош није попустио, Драгутин се одлучио да крене у напад, бирајући, по хагиографу, између живота и смрти. До одлучне борбе дошло је у земљи Гацко. Победу је однео Драгутин и, како сам Данило каже, узео престо силом.¹⁰ Овај одељак писац уз коришћење библијских цитата завршава својеврсном поуком о пролазности овоземаљског живота, додајући да је Урош умро у хумској земљи, те да је сахрањен у Сопоћанима.¹¹ Јасно се да приметити да је пишево казивање тенденциозно и да сву кривицу за избијање сукоба сваљује на краља Уроша. Приликом коментарисања ових вести потребно је најпре указати на то да није познато када је склопљен Драгутинов брак са Каталином.¹² Обично се сматра да се то догодило након што је краљ Урош I 1268. године поражен и заробљен у бици са угарском војском приликом напада на област Мачве.¹³ Вреди ипак оставити могућност да се то догодило тек 1270. године, када је Стефан постао владар читаве Угарске.¹⁴ Мора се даље рећи да је Данило у свом казивању начинио и извесне фактографске омашке. Наиме, сукоб оца и сина се одиграо 1276. године, те је отуда јасно да Драгутин није помоћ могао затражити од свог таста краља Стефана V (1270–1272), који је преминуо четири године раније.¹⁵ У то

⁸ *Исџо*, 15.

⁹ *Исџо*, 15–16.

¹⁰ *Исџо*, 16–18.

¹¹ *Исџо*, 18–19.

¹² *Исџорија српског народа*, I, 352 (С. Ћирковић).

¹³ I. Nagy, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*, VIII, Budapest, 1891, 97–98; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis*, IV/3, Budaе, 1829, 490–491; isti, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis*, V/1, Budaе, 1829, 24–25, 238–239; М. Динић, *О угарском ројсџиву краља Уроша I*, *Историјски часопис* 1, 1948, 30–36; *Исџорија српског народа*, I, 352 (С. Ћирковић); П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Исџорија Мађара*, Београд, 2002, 87.

¹⁴ *Исџорија српског народа*, I, 352 (С. Ћирковић).

¹⁵ П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Исџорија Мађара*, 88; P. Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London – New York, 2001, 107.

време на престолу је био краљ Ладислав IV Куманац (1272–1291), који је био Драгутинов шурак.¹⁶ Доиста, он је у то доба био малолетан, те је у Ладислављево име номинално владала краљица Јелисавета, његова мајка.¹⁷ Уз то, Угарска је у то време пролазила кроз турбулентан период услед сукоба између најмоћнијих великаша. Угарске области уз границу са Србијом су практично функционисале као засебне територије.¹⁸ Може се основано поставити питање колико је уопште било реално да тада Драгутин добије војну помоћ из Угарске. Наравно, такав развој догађаја се ипак не сме олако одбацити. Није искључено и да је Данило у свом излагању сублимирао дужи временски период у коме су односи између оца и сина били лоши. Претпостављено је стога да је Драгутин помоћ од Стефана V могао добити 1272. године, у последњој години његове владавине.¹⁹ Тешко је оценити да ли је писац намерно дао погрешан податак или је пак био недовољно добро обавештен. Несумњиво да је и помињање притиска угарског владара имало за циљ да оправда Драгутинов поступак према оцу. Како би објаснио Урошево деловање, хагиограф наводи да је он био под утицајем ђавола. Такав навод сасвим је у складу са жанром житија. Наиме, ђаво се као подстрекач сукоба у оквиру владајуће породице помиње и у ранијим српским житијима.²⁰ Слично објашњење проналази се, како ћемо видети, и на другим местима у *Даниловом зборнику*. Ђаво је такође често навођен као подстрекач потеза страних владара уперених против владара из династије Немањића.²¹ Вреди даље обратити пажњу и на одређене термине које користи представљајући однос оца и сина. Запажа се да потоњи очекује милосрђе свог родитеља. *Милост* је био један од кључних термина у односу владара према својим потчињенима. Очуване повеље сведоче о томе да се од властеле очекивало да верно служи свог господара, који је заузврат њој чинио милост.²² Стога сматрамо да није случајно што је

¹⁶ С. Станојевић, *Краљ Урош*, Годишњица Николе Чупића 44, 1935, 54.

¹⁷ Р. Engel, *The Realm of St Stephen*, 108; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 88.

¹⁸ Р. Engel, *The Realm of St Stephen*, 108.

¹⁹ А. Узелац, *Кумани у средњовековној Србији*, Историјски архив Ваљево – Гласник 43, 2009, 8–9.

²⁰ В. Ђоровић, *Житије Симеона Немање од Сивана Првовенчаног*, Светосавски зборник 2, 1939, Извори, 25; Доментијан, *Житије Свештога Саве*, прир. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, Београд, 2001, 172.

²¹ Н. Порчић, *О сивољнополиичким мошвицима у делима Даниловог зборника*, Историјски часопис 52, 2005, 144.

²² Добар пример за то је повеља цара Душана деспоту Јовану Оливеру: С. Новаковић, *Законски синоници српских држава средњег века*, Београд, 1912, 676–677. Више о милости код: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд, 1997, 59–97.

Данило на овом месту употребио тај термин. Споменуто је како је наводно сам Драгутин скренуо пажњу оцу да многе његове *слуге* живе у изобиљу. Изгледа да је писац хтео рећи да је престолонаследник био лишен онога што је пак било пружено властели његовог оца. Када је реч о томе да је наводно трпео презир оних око њих јер није добио део земље на управу, ваља имати у виду пример Стефана V. Управо је он добио од свог оца Беле IV 1245. године титулу младог краља, као и Славонију и Штајерску на управу. Од 1257. године владао је и Ерделјом.²³ Након губитка Штајерске 1261. године избио је сукоб између оца и сина. Бела IV је био приморан 1262. године да препусти сину све области источно од Дунава. То се није изменило ни после њиховог новог сукоба, који је окончан 1266. године.²⁴ Међутим, Данило је прећутао и да је Драгутин имао титулу младог краља, са којом се помиње 1271. године.²⁵ То значи да је унапред био одређен за наследника престола, мада није добио неки део државе на управу.²⁶ Надаље се запажа да се син чак три пута обратио оцу како би му испунио молбу. Наведено је чак како је Драгутин морао да бира између живота и смрти како би се нагласила безизлазност његове позиције. Чини се да је то писац све учинио не само да истакне праведност Драгутиновог поступка већ и да оправда то што је у борби против оца употребио стране трупе. Присетимо се да је Стефан Немањић у *Житију Свѣтана Немање* посебно нагласио присуство страних најамника у војсци његове браће приликом битке код Пантина. Захваљујући помоћи Бога и Светог Ђорђа, Немања је однео победу над *инопл'лемеи'њик' кзыкы*.²⁷ Исти писац је нешто ниже описао како га је брат Вукан збацио са власти захваљујући помоћи *иноплемених љукова*. Навео је и да су они опустошили земљу.²⁸ Доментијан у *Житију Свѣтог Саве* такође саопштава да је српска држава претрпела силна страдања од *иноплеменика* у току тог рата.²⁹ Међу онима који су помогли Драгутина, како Данило бележи, било је и Кумана, што не би требало да изненађује с обзиром на чињеницу да је мајка краља

²³ П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 87.

²⁴ P. Engel, *The Realm of St Stephen*, 106–107; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 87.

²⁵ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, Tomus primus, Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI: 1216–1352*, Romae, 1859, 303; M. Ivković, *Ustanova „mladog kralja“ u srednjovekovnoj Srbiji*, Историјски гласник 3–4, 1957, 60; *Историја српског народа*, I, 352 (С. Ћирковић).

²⁶ *Историја српског народа*, I, 352 (С. Ћирковић).

²⁷ В. Ћоровић, *Житије Симеона Немање*, 25–26; А. Веселиновић, *Држава српских десиоџа*, Београд, 2006², 181.

²⁸ В. Ћоровић, *Житије Симеона Немање*, 54–55; А. Веселиновић, *Држава српских десиоџа*, 182.

²⁹ Доментијан, *Житије Свѣтога Саве*.

Ладислава IV била Куманка.³⁰ Њихово ангажовање у завршним борбама из 1276. године је, према Александру Узелцу, сасвим извесно.³¹ Чињеница да је Драгутин након насилног преузимања власти мајци Јелени доделио део државе на управу³² чини се да је додатно требало да поткрепи утисак о његовом праведном деловању.

Другачије светло на Драгутинов успон на престо писац баца када пише о његовом напуштању врховне власти, које се одиграло 1282. године. Такву одлуку најстарији Урошев син је донео након пада са коња под градом Јелечом, када је поломио ногу, а пошто је такав савет добио од своје властеле, која се плашила да српска држава не падне под власт странаца.³³ Сам краљ Драгутин се у том тренутку, према пишчевим речима, покајао што је устао против оца, навевши да је учинио *безакоње*. Свом брату Милутину је потом на саветовању у Дежеву изјавио да не жели да влада на престолу који је узео насилно. Додао је како је то учинио јер се зажелео пролазне славе. Пожелео му је да га Свети Дух заштити од напада ђавола.³⁴ Предао му је уз то вредне дарове, злато, скупоцене хаљине, те коња и оружје као симболе власти.³⁵ Дакле, ау-

³⁰ А. Узелац, *Под сенком йса: Тайари и јужнословенске земље у другој йоловини XIII века*, Београд, 2015, 103; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Исйорија Мађара*, 88; Р. Engel, *The Realm of St Stephen*, 108.

³¹ А. Узелац, *Кумани у средњовековној Србији*, 8–9.

³² Данило и други, *Живойи краљева и архиейскоја срйских*, 19. Више о области краљице Јелене в. М. Динић, *Областй краља Драгуийна йосле Дежевса*, Глас Српске академије наука 203, 1951, 70–75, 80; *Исйорија Црне Горе, Књига друза: од краја XII до краја XV века*, 1, Титоград, 1970, 47 (С. Ћирковић). С. Станојевић је претпоставио да је, поред Јелене, тада и његов брат Милутин добио на управу одређене области: С. Станојевић, *Краљ Драгуиин*, Годишњица Николе Чупића 45, 1936, 5. Да је након Урошеве смене одређене владарске прерогативе имао и Милутин, помишљао је и И. Ђурић, *Дежевски сабор у делу Данила II*, у: Архиепископ Данило II и његово доба, ур. В. Ј. Ђурић, Београд, 1991, 174.

³³ Данило и други, *Живойи краљева и архиейскоја срйских*, 23–24. Исти догађај као непосредни повод за Драгутиново повлачење помињу и други савремени извори: Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац, *Anonymi Descriptio Europae Orientalis = Анонимов ойис Исйочне Евройе*, изд. и прев. Д. Кунчер, Београд, 2013, 124; *Византијски извори за исйорију народа Југославије*, VI, ур. Ф. Баришић, Б. Ферјанчић, Београд, 1986, 28–29, нап. 59, византијски писац Пахимер доиста овај догађај погрешно датира.

³⁴ *Исйо*, 24–26.

³⁵ *Исйо*, 26; С. Марјановић-Душанић, *Свейи краљ*, 134. Сумњу у то да је овде реч о симболима власти изразио је И. Ђурић, *Дежевски сабор*, 171, нап. 5. По његовом суду, реч је пре о ритуалу вазалства него о владарској инвестицији, мада је допустио могућност да су оба чина сједињена у једну свечаност. И. Божић је само укратко поменуо овај случај, навевши да је другачији случај од онога који помиње 48. члан *Душановог законика*, који се односи на властелу: И. Божић, *Коњ добри и оружје (уз 48. члан Душановог законика)*, Зборник Матице српске за друштвене науке 13–14, 1956, 85. Додао је да су „коњ добри и оружје били уопште знак достојанства и угледа племенитог ратника, ма ког он полагаја био“.

тор је на два места различито посматрао Драгутинов чин. Једном је то за њега била оправдана реакција престолонаследника против очеве неправде, а други пут „безакоње“. У оба случаја среће се поука о пролазности овоземаљског живота и његове славе, само се њом алудира на различите особе.³⁶ Оваква два различита тумачења, међутим, не морају нужно бити у колизији, мада тако на први поглед изгледају. Писац је, наиме, Драгутинову побуну приказао као нешто што се није могло избећи. Опет, пад са власти био је на неки начин казна за њу и прилика да се за учињено дело покаје. Таква одлука је наговештавала и његово замонашење.³⁷ Упрао тај чин напуштања престола имао је истакнуто место у грађењу Драгутиновог лика. Наиме, он се, по њему, одрекао круне како би се подвргао подвигу. Његово владање *сремском земљом* посматра се само као борба за веру и чекање на тренутак одласка.³⁸ Наглашено место у другом делу житија имали су топоси који припадају изворној источнохришћанској аскетици.³⁹ Све ове догађаје писац је, чини се, видео као део Божје промисли. Лоши поступци сматрани су заслугом ђавола, те отуда Драгутинова жеља да његов брат буде заштићен од његових напада. Поуке које је брату упутио такође су у складу са његовом намером да се замонаши, што је пред смрт и учинио.⁴⁰

Када је реч о самом Драгутиновом повлачењу са престола, важно је скренути пажњу на одређене појединости на основу којих се да увидети да тај чин и није био сасвим добровољан. Најпре мора се указати на то да повреда коју је доживео Драгутин према критеријумима доба у коме је живео није сматрана као препрека за обављање владарских дужности.⁴¹ Упозорено је такође да је сцена пада са коња, у ставри, „опште место“ о „онеспособљености“. Догађај је сходно томе представљен као казна за јунакова рђава дела, што је он онда имао да окаже одрицањем од престола.⁴² Због тога се у науци појавила и сумња у то да ли се

³⁶ Н. Порчић, *О сивољнојолићичким мошћивима*, 152, с правом је указао на то да се у случају Драгутина види негативна последица његове жеље за земаљским богатством која се помиње код Данила: Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 16.

³⁷ С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, 133–134.

³⁸ *Истио*, 134.

³⁹ Д. Поповић, *Кули краља Драгутина – монаха Теоклисџа*, Зборник радова Византолошког института 38, 1999–2000, 314.

⁴⁰ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 49–50; С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, 134; Д. Поповић, *Кули краља Драгутина*, 313.

⁴¹ И. Ђурић, *Дејевски сабор*, 170.

⁴² С. Петровић, *Нешто о ошћим месћима: пад с коња*, у: *Словенско средњовековно наслеђе*. Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу, ур. З. Витић и др., Београд, 2001, 444–446; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд, 1997, 120, нап. 67.

уопште тај пад са коња и догодио.⁴³ Са друге стране, чињеница да је повлачење уследило након што му је савет дала властела, као да наговештава да га је она на такав поступак у извесној мери приморала. По Даниловим речима, са Драгутином је у Мачву отишао део његове властеле.⁴⁴ То би значило да је остала властела пристала уз његовог брата, што свакако указује на њену значајну улогу у овим дешавањима.⁴⁵ Узрок незадовољства властеле можда је лежао у неуспесима краљеве спољне политике.⁴⁶ Податак да се Драгутин нашао под Јелечом, по једном тумачењу, треба схватити као краљев покушај да се суочи са незадовољством у земљи, те да се услед притиска противника склони у поменуту тврђаву.⁴⁷ Поред поменутих симбола власти, преузимање Драгутинових драгоцених дарова и злата од стране Милутина може се тумачити као конфискација личне покретне имовине.⁴⁸ Међутим, како је до промене на престолу дошло споразумно и пошто је након 1282. године Драгутин управљао одређеним крајевима српске државе,⁴⁹ не може се у овом случају говорити о насилној промени на престолу, каква се догодила шест година раније.

Краљ Милутин (1282–1321) успео је да се одржи на престолу до краја живота, али то никако не значи да је његова владавина била без унутрашњих трзавица, о чему сведочи житије које му је посвећено у оквиру *Даниловог зборника*. Споменућемо побуну, иако је она била неуспешна, коју је против њега подигао 1314. године син Стефан, који је у то време већ носио титулу младог краља.⁵⁰ Вреди назначити да је изнето мишљење да је одељак о овом догађају убачен накнадно, те да његов

⁴³ С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 120, нап. 67.

⁴⁴ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 28. С. Станојевић, *Краљ Драгућин*, 9, наводи могућност да је Драгутин био приморан да одступи са трона.

⁴⁵ И. Ђурић, *Дежевски сабор*, 171; Д. Поповић, *Кули краља Драгућина*, 312. Љ. Максимовић је истакао да је тешко проценити да ли је властела приморала Драгутина на одступање са престола: *Историја српског народа*, I, 438.

⁴⁶ С. Станојевић, *Краљ Драгућин*, 7–8. Љ. Максимовић наводи да би се у последњу годину Драгутинове владе могао датовати продор Византинаца до Липљана, *Историја српског народа*, I, 438, о чему Данило приповеда у Милутиновом житију: Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 107.

⁴⁷ Д. Поповић, *Кули краља Драгућина*, 312.

⁴⁸ И. Ђурић, *Дежевски сабор*, 171.

⁴⁹ М. Динић, *Области краља Драгућина*, 76–80.

⁵⁰ Претпоставља се да је ову титулу носио од 1308. године. Изгледа да је нешто раније преузео и управу над Зетом: С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, 225–231. Указано је да је у дубровачким документима током управљања Зетом Стефан бележен без икакве титуле: М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, Историјски записи 41/4, 1979, 18.

аутор није сам Данило већ неко од његових настављача.⁵¹ За нас је на овом месту та околност мање важна. Писац бележи да је Стефанова властела, „побеђена ђаволском вештином“, приступила свом господару и ласкавим речима га наговорила да устане против оца. Припретили су му да, ако то не учини, неће више бити уз њега. Тиме су успели да га приволе да отпочне борбу за престо. Успео је да наговори и многе Милутинове велможе да му приђу. Потом није прихватио очев савет да дође к њему. Натерало је то Милутина да покрене своју војску и да се упути ка Зети. Код реке Бојане отац је успео да наговори сина да му се преда и да призна да је погрешно. Краљ је, по пишчевим речима, закључио да ће га многе невоље снаћи ако сина остави на слободи. Зато се по договору са властелом одлучио да га ослепи.⁵² По свој прилици Стефанова побуна против оца отпочела је најкасније до краја фебруара 1314. године.⁵³ Запажа се да је кључна улога у овом случају приписана властели младог краља и њеном држању, која је пак опет деловала под утицајем ђавола. Поново у *Даниловом зборнику* срећемо образац по коме главни јунак више пута позива свог супарника да одустане од својих намера. Само су у овом случају, за разлику од претходног, улоге на релацији отац–син биле замењене. Када је реч о властели, треба рећи да је она знатно ојачала у доба Милутинове владавине.⁵⁴ Отуда није немогуће да је она била подстрекач Стефанове побуне,⁵⁵ мада је јасно да је на тај начин писац хтео да умањи његову одговорност за тај чин. Зетска властела је била непосредније везана за свог намесника, те се отуда код ње могла јавити тежња да заједно са младим краљем наметне своју вољу читавој држави.⁵⁶ Исто тако, није са сигурношћу познато

⁵¹ Р. Маринковић, *Владарске биографије из времена Немањића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 44/1–2, 1978, 17, 19; Г. Макданиел, *Прилози за историју „Живојиа краљева и архиепископа српских“ од Данила II*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 46/1–4, 1980–1984, 47–50; Г. Мак Данијел, *Генезис и насљављање Даниловог зборника*, 220. Исти аутор је изнео тезу по којој је та прича унета под утицајем краља Душана како би се оправдало оно што је Стефан Дечански претрпео од њега и краља Милутина: Г. Мак Данијел, *Данилови насљављачи, Данилов ученик, други насљављачи Даниловог зборника*, Београд, 1989, 23.

⁵² Данило и други, *Живојиа краљева и архиепископа српских*, 124–126.

⁵³ М. Маловић, *Стефан Дечански и Зеџа*, 19; С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, 236; М. Динић, *Однос између краља Драгућина и Милућина*, Зборник радова Византолошког института 3, 1955, 77.

⁵⁴ Запажа се да је у његово време властела почела да подиже своје задужбине: И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске власице у доба Немањића*, Београд, 1994, 131; В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и њихова Србије, Босне и Дубровника*, I, Београд, 2011, 321.

⁵⁵ М. Маловић, *Стефан Дечански и Зеџа*, 21, сматра вероватним да је зетска властела помагала Стефану, али да за то нема потврде у изворима.

⁵⁶ *Историја Црне Горе*, II/1, 61 (С. Ћирковић).

шта је самог Стефана подстакло на побуну против оца. На такво његово поступање могло је утицати измирење измеђе Милутина и Драгутина из 1312. године, које је могло угрозити Стефанове могућности да наследи оца.⁵⁷ Упозорено је ипак да постојећи подаци указују како је у том погледу ситуација остала иста као пре рата између браће.⁵⁸

Наредна насилна промена на српском престолу одиграла се 1331. године, када је Стефан Душан збацио са власти свог оца Стефана Дечанског (1321–1331). Податке о том догађају налазимо у *Житију Свѣстѣана Уроша Трећег*, чији је аутор по имену непознати Данилов настављач (ученик).⁵⁹ Одмах се мора напоменути да је ово житије специфично, пошто је писац образовао релативно неупадљив светитељски лик.⁶⁰ Према Даниловом настављачу, краљ Стефан је свог сина Душана крунисао за младог краља,⁶¹ а у одговарајућем узрасту доделио му је зетску земљу на управу.⁶² Једно новије истраживање указује на то да је Душан 1326. године преузео управу над Зетом.⁶³ Међутим, исти писац даље саопштава да је по наговору ђавола Стефан омрзнуо сина, који се пак молио да га отац има у љубави. Такво држање није изменило Стефанов став, који је одлучио да нападне сина. Са својом војском он је опустошио Зету и спалио синовљев двор под Скадром на обали Дримца. Душан се пак повукао на другу страну реке Бојане. Слао му је потом отац своје велможе како би га намамио и ухватио. Пошто је сумњао у очеве намере, Душан најпре то није учинио. Касније је, након пружених заклетви, отишао оцу, са којим се измирио.⁶⁴ Анализом дубровачких извора утврђено је да је сукоб између оца и сина избио крајем 1330. године или на самом почетку наредне године. Стециште борбе било је

⁵⁷ М. Динић, *Однос између краља Драгутина и Милутина*, 76–77.

⁵⁸ *Историја српског народа*, I, 460 (С. Ћирковић); С. Марјановић-Душанић, *Свѣсти краљ*, 234–235.

⁵⁹ Поједини су овог писца покушали да изједначе са хиландарским монахом Григоријем из Корише: Ђ. Радојичић, *Свѣстѣан Григорије*, Богословље 2, 1927, 314–315; М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, 234–235; Д. Богдановић, *Историја свѣстѣане српске књижевности*, 179.

⁶⁰ С. Марјановић-Душанић, *Свѣсти краљ*, 11.

⁶¹ Душан је стекао ту титулу 6. јануара 1322. године, истог дана када је Стефан Дечански крунисан за краља: М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Београд, 1880, 2; С. Марјановић-Душанић, *Свѣсти краљ*, 316–317; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Свѣстѣан Душан: краљ и цар (1331–1355)*, Београд, 2005, 31; М. Ivković, *Ustanova „mladog kralja“*, 76.

⁶² Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 207.

⁶³ Д. Јечменица, *О времену увођења младог краља Свѣстѣана Душана у управне надлежности у Зети*, Архивски записи 19/2, 2013, 161–162.

⁶⁴ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 207–210.

заиста у Зети.⁶⁵ Запажено је и да покушај краља Стефана Дечанског да ухвати сина подсећа на лукавство које је 1314. године Милутин применио управо против њега, тадашњег младог краља.⁶⁶ Познато је и да су почетком априла Дубровчани посредовали око склапања мира између оца и сина.⁶⁷ Сматра се да је до склапања мира дошло средином или у другој половини априла.⁶⁸

Споразум се показао као привремен, јер је по Даниловом настављачу отац наставио да гаји мржњу према сину. У молитви Богу Душан је истицао да се против њега диже очева ђаволска завист. Додао је како је од њега гоњен као *иноилемени райник*. Молио је оца да га не презре, али овај ипак није изменио своје држање, већ му је жестоко запретио ако се не појави пред њим. Због тога је Душан предложио својој властели да побегну *сѣраним народима*. Она пак то није хтела да прихвати, већ му је запретила да ће се приклонити краљу ако не крене против њега. Заједно са њима, пошавши из Скадра, на препад је једне среде ударио на оца, који се налазио у Неродимљу, одакле се склонио у тврђаву Петрич. Убрзо је заробио оца. Нагласио је да он не намерава да учини оно што је Стефан Дечански припремао њему.⁶⁹ Послао га је убрзо у Звечан, где је бивши краљ умро када се томе нико није надао.⁷⁰ Друга одлучујућа фаза сукоба, о којој пише Данилов ученик, одиграла се у августу 1331. године. По свој прилици, одлучујући напад на оца, који је био у Неродимљу, млади краљ је извео 21. августа.⁷¹ Наиме, већ 3. септембра се у Дубровнику знало за Душаново уздизање.⁷² Из *Жиџија краља Душана* дознајемо да је крунисан у Сврчину на празник Рођења Богородице, што значи 8. септембра.⁷³ Стефан Дечански умро је 11. новембра.⁷⁴

Знатно више нас од утврђивања хронологије смене на престолу занима да проверимо писање Даниловог ученика о околностима

⁶⁵ *Monumenta Ragusina. Libri Reformationum*, V, A. 1301–1336, Zagrabiae, 1897, 305–306; С. Марјановић-Душанић, *Свѣѣи краљ*, 310; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Сѣефан Душан*, 42–43.

⁶⁶ С. Марјановић-Душанић, *Свѣѣи краљ*, 310–311.

⁶⁷ *Monumenta Ragusina*, V, 311; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Сѣефан Душан*, 43.

⁶⁸ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Сѣефан Душан*, 43.

⁶⁹ Данило и други, *Живоѣи краљева и архиеѣискоѣа срѣских*, 210–213.

⁷⁰ *Исѣо*, 213–214.

⁷¹ *Исѣорија срѣског народа*, I, 509–510 (С. Ћирковић); Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Сѣефан Душан*, 44–45.

⁷² *Monumenta Ragusina*, V, 324; *Исѣорија срѣског народа*, I, 510, нап. 30 (С. Ћирковић).

⁷³ Данило и други, *Живоѣи краљева и архиеѣискоѣа срѣских*, 218; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Сѣефан Душан*, 45.

⁷⁴ *Исѣорија срѣског народа*, I, 510, (С. Ћирковић).

под којима се она одиграла. Да се одмах уочити да се у овом опису борбе за престо примећују слични мотиви као у претходно коментарисаним одељцима. Поново је главни инспиратор негативног понашања једног од јунака ђаво. Слично виђење сукоба срећемо у Душановој повељи уз његов законик. У њој сам Душан истиче да је ђаво посејао нечасне речи међу становнике српске државе. Услед тога краљ Стефан се толико окренуо против сина **ДА НЕ БОЋДЕТЬ ИМЕНИ МОЕГО НИ ЖИВОТА**.⁷⁵ Настављајући аутобиографско казивање, Душан наводи да се захваљујући Божјој благодати избавио из опасности и чак достигао владарски положај.⁷⁶ Раније је, 1333. године, у повељи којом је Дубровчанима даровао Стонски рат долазак на власт протумачио као последицу Божјег суда.⁷⁷ Овакво виђење борбе за престо из 1331. године, дакле, може се разумети као званичан став новог владара. Запажа се надаље и да је Стефан Душан, попут Драгутина, молио оца да промени своје понашање према њему. Властели се опет приписује кључна улога у одлуци младог краља да се сукоби са оцем. Важно је приметити да и византијски писац Нићифор Григора наглашава улогу угледних властелина као подстрекача Душанове побуне. По њему, они су код младог краља посејали подозрење према оцу услед чињенице да је он почео и у другом браку да добија децу. Учени писац и све даље акције у борби за власт приписује властели. Тако наводи да га је она прогласила за краља, те заробила Дечанског и, противно Душановој вољи, стрпала у тамницу. Нови владар је, каже се, ћутао, јер се бојао да, ако им се супротстави, и њега може задесити неко зло. Најзад, Григора бележи и да је властела удавила старог краља у тамници.⁷⁸ На сличан начин је побуну младог краља описао почетком XVII века и Мавро Орбин. Наводно су га на побуну против оца подстакли рђави саветници, које је са собом повео из Рашке када је одлазио у Зету. Они су га убеђивали да је потребно да збаци оца како би се обезбедио од полубрата Синише. Као главне Душанове саветнике у војсци коју је окупио, писац именује Каравиду Фратнута и Ђураша Илијића. Напавши изненада, заробио је старог краља док је овај био у лову. Управо на наговор поменутих саветника, који су се плашили за своју судбину ако се Стефан Дечански ослободи из тамнице, он је наредио да се свргнути

⁷⁵ Душанов законик, прир. Ђ. Бубало, Београд, 2010, 72.

⁷⁶ Исто, 72.

⁷⁷ Д. Јечменица, *Прва сџонска повеља краља Стефана Душана*, Стари српски архив 9, 2010, 31, 33; Д. Поповић, *Свети краљ Стефан Дечански*, у: иста, *Под окриљем светости: култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд, 2006, 148.

⁷⁸ *Византијски извори за историју народа Југославије*, VI, 211–212.

краљ убије.⁷⁹ Извори на основу којих је Орбин саставио своју приповест нису познати, али је утврђено да се њени детаљи, попут имена великаша, уклапају у постојећа сазнања о времену у коме се догађај одиграо.⁸⁰ Ваља споменути и да је само годину дана након смене на престолу у Зети избила побуна против краља, коју је предводио војвода Богоје. Помишљало се да је он то учино јер се није осећао довољно награђеним након преврата.⁸¹ Како је побуна угушена, није познато, али није искључено да је Стефан Душан искористио прилику да казни кривце за догађаје из 1331. године, наглашавајући уз то свој положај легитимног наследника.⁸² Присуство угледне властеле уз младог краља помиње и Григорије Цамблак,⁸³ који је иначе тамним бојама осликао Душана. Имајући на уму ове податке, казивање Даниловог Ученика о улози властеле у побуни се не сме искључиво третирати као жеља за оправдавањем Душанових поступака. Самим тим и опис његових колебања да ли да се уопште упусти у бобру са оцем, па чак и спремност да напусти земљу, не сме се олако одбацити.

Значајна разлика у односу на сличне догађаје описане у зборнику лежи у чињеници да је Стефан Дечански умро након заробљавања. Писац је, како би оправдао Стефана Душана, нагласио да је његов отац умро изненада. Тај догађај видео је као део Божје промисли.⁸⁴ Сви остали извори, међутим, тврде супротно, али се разликују по подацима о Душановој одговорности за насилну смрт Стефана Дечанског. Како смо већ истакли, Нићифор Григора и Мавро Орбин су подвукли да је властела превасходно стајала иза тог чина. За разлику од њих, барски надбискуп Гијом Адам, који је и иначе био нерасположен према Немањићима, забележио је како је Душан усмртио оца на грозан начин.⁸⁵ Старији српски летописи су такође за краљеву смрт окривили његовог сина.⁸⁶ Дилеме у том погледу није имао ни Григорије Цамблак,

⁷⁹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд, 2006², 32–33.

⁸⁰ С. Ћирковић, *Коменџари*, у: М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд, 2006², 316–317.

⁸¹ С. Ћирковић, *Стефан Душан*, 88–89; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 158.

⁸² С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 158–159.

⁸³ *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*, прир. А. Давидов, Г. Данчев, Н. Ангелова Дончева-Панаиотова, П. Ковачева, Т. Генчева, София, 1983, 114. Његово *Житије Стефана Дечанског* настало је почетком XV века: Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 206.

⁸⁴ С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, 317.

⁸⁵ С. Новаковић, *Буркрад и Берџрандон де ла Брокијер о Балканском Полуострву XIV и XV века*, Годишњица Николе Чупића 14, 1894, 26.

⁸⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и лејојиси*, Београд – Сремски Карловци, 1927, 81.

који каже да је син наредио да се његов отац удави.⁸⁷ Сасвим поуздан суд о овом догађају готово је немогуће дати. Став Даниловог ученика, ма колико био тенденциозан, не треба сасвим занемарити с обзиром на то да је писао састав намењен јавном читању, услед чега није извесно да би Душана представио као невину жртву, ако је иначе општи став био да је починио оцеубиство.⁸⁸

Сходно изреченом може се закључити да су у композиционом смислу насилне промене на престољу у оквиру *Даниловог зборника* слично оцртане. Уочава се да је у њима коришћена слична терминологија. Зато се мора имати у виду могућност да су ове сцене коначно уобличене у исто време, у првим годинама владавине Стефана Душана.⁸⁹ Проучавање ових описа омогућава нам да у извесној мери упознамо како су од стране истакнутих савременика доживљавани односи у владарској породици, као и однос српских краљева и њихове властеле. Наравно, увек се мора водити рачуна о самој сврси житија. Зато није лако разлучити у којој мери подаци које она доносе одсликавају историјску стварност, а у којој су усклађивани са идеалом светачког живота.⁹⁰

Miloš B. Ivanović

THE VIOLENT CHANGES ON THE SERBIAN THRONE IN DANILO'S ANTHOLOGY

S u m m a r y

The violent changes on the Serbian throne were frequent during the reign of the dynasty Nemanjić (1166–1371). One of the most important sources for the knowledge of these events is a compilation of hagiographies known as *The Lives of the Serbian Kings and Archbishops (Danilo's Anthology)*. Archbishop Danilo II described how Dragutin with the aid of Hungarian troops ousted from the throne his father King Uroš (1243–1276) who was designated as culprit of the conflict. However, according to the

⁸⁷ *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*, 116.

⁸⁸ С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, 319.

⁸⁹ Р. Маринковић, *Владарске биографије*, 18–19.

⁹⁰ На овај проблем скренуо је код нас пажњу С. Ћирковић, *Проблеми биографије светскога Сава*, у: Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, ур. В. Ђурић, Београд, 1979, 10.

same writer in 1282, King Dragutin handed over power to his brother Milutin, after he broke his leg. At that time he allegedly signified his action against father as lawlessness. In August 1331 Young King Stefan Dušan captured his father King Stefan Dečanski (1321–1331) and became the supreme ruler of the country. Unnamed Danilo's Student wrote that Dušan did it under the pressure of nobility. The main role of nobility in this case was also emphasized by Byzantine historian Nicephorus Gregoras. On the other hand rebellion of Stefan Dečanski against King Milutin (1282–1321) was shown negative in *Danilo's Anthology*. It can be concluded that scenes of violent changes on the throne have similar compositional structure and terminology in the entire compilation. Therefore, it is possible that these sections were finally shaped during the first years of the reign of Stefan Dušan.

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ
КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ
VIII

Превод резимеа
ауџори

Лектор и коректор
Марина Сјасојевић

Дизајн корица
Слободан Шијешић

Компјутерска припрема за штампу
Давор Палчић
palcic@EUnet.rs

Штампа
Тојаловић
Ваљево

Тираж: 300 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(497.11)“04/14”(082)
94(497.11)“04/14”(082)
811.163.41(082)

Научни скуп СРЕДЊИ век у српској науци, историји, књижевности и уметности (8 ; 2016 ; Деспотовац)

Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности / VIII Научни скуп, Деспотовац-Манасија, 20–21. август 2016 [у оквиру манифестације] XXIV Дани српскога духовног преображења ; редакција Станоје Бојанин ... [и др.] ; главни уредник Гордана Јовановић. – Деспотовац : Народна библиотека „Ресавска школа“ ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2017 (Ваљево : Топаловић). – 237 стр. : илустр. ; 25 cm

На спор. насл. стр.: The Middle Ages in Serbian Science, History, Literature and Arts. – Тираж 300. – Стр. 223–237: Хроника XXIV Дана српскога духовног преображења / Санела Симић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Summaries.

ISBN 978-86-82379-72-0

1. Stv. nasl. na upog. nasl. str.
 2. Јовановић, Гордана [главни уредник], 1940–
 3. Дани српскога духовног преображења (24 ; 2016 ; Деспотовац)
 - a) Српски језик – Зборници
 - b) Србија – Културна историја – Средњи век – Зборници
 - c) Србија – Историја – Средњи век – Зборници
- COBISS.SR-ID 240974860